

KS. JAN SZLAGA

ATLASY BIBLIJNE

Przyczynek do historii kartografii biblijnej

Zainteresowanie się w XIX w. Ziemią Świętą, a zwłaszcza pierwsze sukcesy wykopalisk archeologicznych tego okresu i postępy w identyfikowaniu odkrywanych miast z miejscowościami biblijnymi, dały impuls do opracowania atlasów krajów Biblii. Pod względem formy zróżnicowanie atlasów biblijnych jest bardzo znaczne. Przeważnie stanowią one opatrzone komentarzem zbiór map geograficznych i historycznych lub szkiców i wykresów archeologicznych, niekiedy jednakże są tylko zbiorem plansz lub ilustracji ukazujących krajobrazy Palestyny, wykopaliska, niektóre realia biblijne, rekonstrukcje itp. Niniejszy szkic stawia sobie za zadanie ukazać przegląd najważniejszych i najbardziej znanych atlasów biblijnych¹ oraz dokonać ich krótkiej charakterystyki.

Pierwsze atlasy przeznaczone były głównie jako pomoc w nauczaniu historii i geografii biblijnej w szkołach średnich i seminariach duchownych. Opracowaniem tego typu jest np. atlas C. Weilanda i C. Ackermanna, wydany przez Instytut Geograficzny w Weimarze². Atlas zawiera 12 jednobarwnych map zaopatrzonych obszernymi notkami objaśniającymi oraz indeksem biblijno-geograficznym. Podobne zadanie, ale tylko w odniesieniu do historii i geografii Nowego Testamentu, miał atlas M. V. Ancessiego³. Dojrzałą próbę ukazania dorobku poszukiwań geograficznych i archeologicznych przedstawił M. Migne⁴. Prócz map i wykresów oraz informacji geograficznych atlas mieści w sobie również materiały dotyczące ikonografii biblijnej, podaje reprodukcje rekonstrukcji przenośnego namiotu i przybytku świątynnego, a nadto wiele realiów egipskich, asyryjskich i babilońskich.

Niektóre atlasy zawierały wyłącznie ilustracje-ryciny krajobrazu Palestyny, jej flory i fauny oraz część opisową, stanowiącą zazwyczaj syntezę tradycyjnego uję-

1 O historii kartografii Palestyny informują bardzo krótko niektóre podręczniki geografii Palestyny, np. F. M. A b e l. *Géographie de la Palestine*. T. 1. Paris 1933 s. XVIII-XXII; o atlasach wzmianka na s. XXI. Z większych opracowań wymienić trzeba przede wszystkim: H. F i s c h e r. *Geschichte der Kartographie von Palästina*. „Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins”. T. 62: 1939 s. 169-189; T. 63: 1940 s. 1-111; J. B r i g h t. *Biblical Geographies and Atlases*, „Interpretation”. T. 2: 1948 s. 324-336; Y. S c h a t t n e r. *Map-pat 'eres Jisra'el*. Jerusalem 1951. Autor zdaje sobie sprawę, że zamieszczony tu przegląd może być niepełny; usprawiedliwione jest to jednak brakiem dostępnych opracowań historii atlasów biblijnych i zestawów bibliograficznych.

2 *Bibel-Atlas nach den neusten und besten Hilfsmitteln gezeichnet und erklärt*. Weimar 1832.

3 *Atlas géographique et archéologique pour l'étude de l'Ancien et du Nouveau Testament*. Paris 1876.

4 *Cursus completus Scripturae Sacrae*. Paris 1844; atlas ten L. C. Fillion (*Atlas archéologique de la Bible*. Lyon 1882, 18862 s. 6), uważa za pierwszy w ogóle atlas biblijny.

cia archeologii biblijnej jako nauki o realiach biblijnych. L. C. Fillion⁵ oprócz 326 ilustracji przekazał w części opisowej swojego atlasu omówienie następujących zagadnień: życie osobiste i rodzinne w Palestynie w czasach Chrystusa, organizacja życia politycznego i społecznego. Do popularnych wydań należą również atlasy biblijne R. Riessa⁶ oraz L. Frohnmeyera i I. Benzingera⁷. Ten ostatni zawiera 501 ilustracji, kilka map jednokolorowych wykonanych techniką kreskową oraz część opisową, w której omówiono geografie i historię Palestyny, przyrodę oraz kult i życie codzienne Izraelitów. Popularne opracowanie stanowi także polski atlas biblijny ks. A. Kwiecińskiego⁸. Zawiera on dwie mapy Palestyny i Bliskiego Wschodu (naniesiono na nie oznaczenie podróży Mojżesza i św. Pawła) oraz 10 tablic obrazujących historię Izraela i państw z nim sąsiadujących, zabytki kultury, szkice świątyni jerozolimskiej i jej sprzętów, plan Jerozolimy oraz ryciny przedstawiające narzędzia męki Jezusa.

Do tradycji szkolnych wydań atlasów biblijnych nawiązał E. Huber⁹. Jego opracowanie zawiera 454 ilustracje oraz część opisową z nielicznymi mapami. Na geografie historyczną zwrócili uwagę G. A. Smith i J. G. Bartholomeo¹⁰.

Atlasy biblijne z okresu międzywojennego odznaczają się pełniejszą informacją (głównie w zakresie historii i geografii Palestyny) i bardziej nowoczesną techniką wydawniczą. Miejsce częstych dawniej szkiców i map szrafowanych zajęły bowiem mapy warstwiczne bądź cieniowane. Do najbardziej znanych należą atlasy, jakie w tym okresie przygotowali L. Gramatica¹¹, R. Riess i L. Heidet¹² oraz H. Guthe¹³; to ostatnie opracowanie cieszy się wciąż wielkim uznaniem.

Nowoczesne atlasy biblijne cechuje staranniejszy dobór materiału kartograficznego i ilustracji oraz syntetycznych opracowań z geografii, historii i archeologii Palestyny. Na historię Palestyny zwrócili uwagę głównie G. E. Wright i F. V. Filson¹⁴. Ich atlas zawiera 33 kolorowe mapy i 77 ilustracji oraz obszerną część opisową z uwzględnieniem chronologii biblijnej. P. Lemaire i D. Baldi¹⁵ położyli nacisk na geografie, archeologię i chronologię biblijną i świata orientalnego oraz na historię — od prehistorii biblijnej począwszy — aż do czasów apostołskich, oddzielnie omawiając historię Jerozolimy. Część tekstową ilustruje 16 tablic chronologicznych, 12 planów miast (w tym 3 plany Jerozolimy), kilkaset zdjęć, 15 map w tekście i 13 poza tekstem oraz dwie mapy załączone oddzielnie: Palestyna fizyczna i Palestyna dzisiejsza. Atlas jest zaopatrzony w indeksy nazw geograficznych i odsyłaaczy do tekstów biblijnych.

Historię Palestyny ukazuje również L. H. Grollenberg¹⁶. Jego atlas zawiera 34 mapy i 408 fotografii; ponieważ na mapy przy poszczególnych miastach naniesiono teksty biblijne dotyczące wydarzeń związanych z daną miejscowością, atlas

⁵ Fillion, jw.; por. również *Atlas d'histoire naturelle de la Bible d'après les monuments anciens et les meilleures sources modernes et contemporaines*. Lyon 1884.

⁶ *Bibel-Atlas in zehn Karten nebst geographischen Index*. Freiburg im Br. 1887, 1895⁹; R. Riess, C. Rueckert. *Atlas Scripturae Sacrae*. Freiburg im Br. 1906².

⁷ *Bilderatlas zur Bibelkunde*. Stuttgart 1905, 1913².

⁸ *Atlas archeologiczny do historii świętej dla użytku młodzieży szkolnej*. Warszawa 1901.

⁹ *Biblischer Bilderatlas. Ein Handbuch zum Verständnis der heiligen Schrift für Schule und Haus*. München 1913.

¹⁰ *Atlas of Historical Geography of the Holy Land*. London 1915.

¹¹ *Atlas geographiae biblicae*. Bergamo 1921.

¹² *Atlas Scripturae Sacrae*. Freiburg im Br. 1924.

¹³ *Bibelatlas*. Leipzig 1926.

¹⁴ G. E. Wright, F. V. Filson. *The Westminster Historical Atlas to the Bible*. London 5, 1953⁴; w małym formacie: London 1947.

¹⁵ *Atlante storico della Bibbia*. Torino 1955.

¹⁶ *Atlas de la Bible*. Paris 1955, 1957².

pełni funkcję poglądowego komentarza do Biblii. Doskonałym uzupełnieniem map są ilustracje. Autor objaśnia dokładnie, z jakiego miejsca fotografie były wykonywane i jakiej części mapy lub planu dotyczą. Atlas Grollenberga doczekał się wielu adaptacji; dokonał jej m. in. H. Eising¹⁷. Atlas ten ma tylko 10 map dotyczących najważniejszych wydarzeń z dziejów Izraela, ale bogato jest ilustrowany zdjęciami krajobrazu Palestyny; informuje także o zasadniczych problemach archeologii, geografii i historii Palestyny.

E. G. Kraeling¹⁸ w bardzo obszernej części opisowej swego atlasu omawia geografie i historię Izraela w kontekście dziejów narodów ościennych (sporo miejsca poświęca historii i kulturze Babilonii), a następnie czasy Jezusa i pierwotnego Kościoła. Całości dopełniają 22 mapy kolorowe i 300 fotografii.

Popularnym opracowaniem atlasu jest dzieło M. Schiro¹⁹. Poza 102 mapami wykonanymi na małej poligrafii atlas mieści w sobie także wykresy, np. godziny dnia wg rachuby żydowskiej i tablice chronologiczne.

H. H. Rowley²⁰ oprócz map oraz fotografii zamieścił w swoim atlasie zwięzłe przedstawioną geografie i historię Palestyny oraz charakterystykę świata Biblii; zajął się nadto problemem identyfikacji miejscowości biblijnych oraz stosunkiem archeologii do danych biblijnych.

Doskonałym ilustrowanym komentarzem do Biblii jest monumentalne dzieło zbiorowe *Pene 'olam hamiqra'* (5 tomów, Jerusalem 1958)²¹. Poszczególne tomy odnoszą się do Pięcioksięgu, Proroków pierwszych, Proroków późniejszych, Pisarzy i do Nowego Testamentu. Każdy tom, zawierający (łącznie z mapami i szkicami sytuacyjnymi) po ok. 400 ilustracji objaśnianych tekstami Pisma św., podzielony jest wg kolejnych ksiąg biblijnych. Autorzy tego atlasu wykorzystali najnowsze zdobycze archeologii, filologii i historii.

Ukazanie historii kraju Biblii w kontekście 2 tysięcy lat historii i cywilizacji starożytnego Wschodu posłużyło za cel J. de Fraine'owi²². Autor dał syntezę najnowszych odkryć archeologicznych i historii Izraela od czasów patriarchów do epoki rzymskiej. W atlasie umieszczono 12 map i 252 ilustracje; dzieło wiele zyskuje na wartości dzięki bogatej bibliografii oraz indeksowi osobowemu i geograficznemu.

Podobny cel ukazania Biblii w kontekście odkryć geograficznych, historycznych i archeologicznych Bliskiego Wschodu zrealizowano w tzw. *Atlasie oksfordzkim*²³. W części opisowej zwrócono uwagę przede wszystkim na zagadnienia: Izrael i narody oraz Biblia i archeologia. Każda z 26 map (fizycznych, historycznych i archeologicznych) została wyczerpująco omówiona; niektóre mapy historyczne dotyczą także wydarzeń wspomnianych w niektórych apokryfach; nadto dołączone są 2 duże mapy: Palestyna w Starym i Nowym Testamencie.

Geograficzno-historyczne oraz archeologiczne tło działalności patriarchów, pisarzy, proroków, mędrców Starego Testamentu oraz Jezusa ukazuje J. H. Negen-

17 *Kleiner Bildatlas zur Bibel*. Gütersloh 1960.

18 *Rand McNally Bible Atlas*. New York 1956; w małym formacie: New York 1959.

19 *Piccolo atlante biblico*. Torino 1958.

20 *Bible Atlas*. London 1960; *Atlas de la Bible*. Paris 1969.

21 *Illustrated World of the Bible Library*. T. I-V. New York 1958—1961. Atlasy Palestyny wydawane w Izraelu podają przeważnie także informacje o obecnym państwie, np. standardowe dzieło *Atlas Jiśra'el* (Jerusalem 1956—1964) zawiera część historyczną, geograficzną, topograficzną i ekonomiczną. Por. także: Z. Vilna y. *The New Israel Atlas. Bible to the Present Day*. Jerusalem 1968; *Hammapat he'bra'it sel 'eres Jiśra'el*. Jerusalem 1968.

22 *Atlas historique et culturel de la Bible*. Paris 1961.

23 H. G. May, R. W. Hamilton, G. N. S. Hunt. *Oxford Bible Atlas*. London 1962.

mann²⁴. Najpierw omawia historię tekstu Pisma św. i rozwój pisma hebrajskiego, a potem historię Izraela aż do chrześcijaństwa czasów rzymskich. Autor opiera się na wynikach najnowszych badań historycznych oraz hipotezach naukowych. Liczne mapy, ilustracje oraz indeksy odsyłaczy biblijnych, nazw geograficznych i historycznych nadają dziełu wysoką rangę naukową, co potwierdzają ostatnio dokonane przekłady tego atlasu²⁵.

Na historię, topografię oraz chronologię orientálną i biblijną zwrócił uwagę G. Pesce²⁶. Jego atlas zawiera 145 map sześciokolorowych, 35 planów geograficznej lokalizacji biblijnej, tablicę chronologiczną świata od 600 000 r. przed Chr. do 640 r. po Chr. oraz Bliskiego Wschodu od 3 200 r. przed Chr. do 63 r. po Chr.; mapy dotyczące Starego Testamentu ilustrują wszystkie okresy historii Izraela, a z zakresu Nowego Testamentu ukazują m. in. podróże Jezusa i Pawła Apostoła. Wartość atlasu podnoszą technicznie doskonałe ilustracje, plany i rzuty sytuacyjne²⁷; w indeksie uwzględniono wszystkie nazwy geograficzne występujące tak w tekście hebrajskim Biblii jak i w Wulgacie. G. Pesce uzupełnił swój atlas częścią archeologiczną²⁸. Zajmuje się w niej historią kanonu Pisma św., ostatnimi wykopaliskami biblijnymi, miarami, wagami i monetami Palestyny; cenne są tutaj zwłaszcza omówienia dotyczące historii bazyliki Zwiastowania w Nazarecie, kościoła Narodzenia w Betlejem, kościołów Kafarnaum i Tabghy oraz bazyliki Grobu Chrystusa w Jerozolimie; na uwagę zasługują także orograficzne, geograficzne i archeologiczne plany Jerozolimy. Podobnie jak w części I, tak i tu z uznaniem należy podkreślić erudycję autora oraz doskonałą technikę kartograficzną „Fotolitografica Lombarda” z Werony²⁹.

Nieustanny rozwój nauk biblijnych dyktuje potrzebę coraz to nowych pomocy kartograficznych³⁰, a doskonaląca się technika wydawnicza gwarantuje najwyższą jakość ich szaty graficznej. Charakterystyczne dla wszystkich najnowszych wydań atlasów biblijnych jest uwzględnianie w miarę wyczerpującego komentarza do map i wykresów, by tą drogą stworzyć czytelny dla wszystkich komentarz do Pisma św.

²⁴ *De Bakermat van de Bijbel*. Amsterdam 1968.

²⁵ *Grosser Bildatlas zur Bibel*. Gütersloh 1969; *A New Atlas of the Bible*. London—New York 1969.

²⁶ G. P e s c e. *Atlante Biblico. Geografia. Topografia. Prospetti storici della Bibbia*. Rovellasca (Como) 1969.

²⁷ Por. recenzję: V. H a m p, „Biblische Zeitschrift” (BZ). T. 15: 1971 s. 139 n.

²⁸ *Atlante Biblico (Supplemento)*. Rovellasca (Como) 1971.

²⁹ Por. recenzję: V. H a m p, BZ. T. 16: 1972 s. 141.

³⁰ Jedynie z informacji bibliograficznych znane były autorowi w czasie pisania artykułu m. in. atlasy: M. H. B l a i k l o c k. *The Zondervan Pictorial Bible Atlas* (mapy opracował A. A. Lauzon). Grand Rapids 1969; J. H. M e e s t e r s. *De Bijbel in kaart; atlas naast de Bijbel met een beschrijvend register*, Groningen 1969.

* Artykuł oddany do druku w czerwcu 1972 r.